

FREUD ÉS A MÍTOSZ

SEBŐK ZOLTÁN

Sigmund Freud szövegeinek olvasása közben még mindig nehéz eldönteni, hogy mitikus álruhába öltöztetett tudománnyal vagy tudományos álruhába öltöztetett mítosszal van-e dolgunk. Egy dolog azonban biztos: a mítosz döntő szerepet játszott a pszichoanalízis elméletének kialakulásában. Az idős Freud nem véletlenül javasolta, hogy a mítosz tanulmányozását tegyék kötelezővé a leendő pszichoanalitikusok számára, és nem véletlenül vannak olyan sokan, akik Freud óriási, huszadik századi sikerét épp a pszichoanalízis mitikus jellegével magyarázzák. A kézenfekvő összefüggések azonban — mint mindig — ebben a kérdésben sem vezetnek messzire. Hiába rágódik például immár könyvtárnyi irodalom azon a kérdésem, hogy vallástörténetileg mennyire megalapozott a híres Ödipusz-komplexus, illetve hogy Freud az Ödipusz-legendából mit „túlzott el”, és mit „hagyott figyelmen kívül”. Ha ugyanis csak arról lenne szó, hogy Freud egy kész fölismerést utólag illesztett mítikus formába, akkor nagyon egyszerű lenne a helyzet: aki így használja a mítoszt, az ugyanolyan szimpla misztifikátor, mint a vonzó ideológiákat lebegtető, modern politikustípus. Freudnál azonban tetten érhető a mítosznak egy sokkal fontosabb és sokkal mélyebb jelenléte is, de ennek fölfedezésére csak az utóbbi időben kerülhetett sor. Szükséges volt, hogy a modern ember alaposabb betekintést nyerjen a mítoszok világába, és hogy a görög-római mitológián kívül az archaikus keleti világgépet is érdemben fedezze fel magának.

A szóban forgó, „primitívnek” nevezett világkép és a pszichoanalízis összefüggése mindenekelőtt azért izgató, mert Freud egyik legnagyobb leleményét érinti: azt a föltételezést, hogy a lelki betegségek forrása az egyén korai gyermekkorára vezethető vissza, következőképpen a gyógyulás akkor lehetséges, ha az egyén képzeletben visszatér életének kezdeteihez, és a lelki traumát okozó szituációt ismét átéli.

Mint ismeretes, Freud az ember személyes múltját nem tekintette függetlennek az emberiség kollektív múltjától. Ellenkezőleg, szerinte az emberiség „gyermekkorában” lezajlott lelki dráma az egyén gyermekkorában megismétlődik: a két kezdet analóg. Miután az emberiség

gyermekkoráról a mítoszokból tájékozódhatunk, Freud számára a mítikus múltat tanulmányozni végül is ugyanazt jelentette, mint az egyes ember lelkét tanulmányozni.

Ebből érthető meg az a váratlan és szinte egyedülálló fordulat, amit Freudnak a kezdetekről alkotott elképzelése jelentett a korabeli tudományos világban. A különféle 19. századi evolucionista és pozitivistá tanok érdeklődést mutattak ugyan a kezdetek, illetve az eredet iránt, de abban mind valami tökéletlent, valami kezdetlegest láttak, amit azután az evolúció tökéletesít vagy kijavít. Ezzel szemben Freud mind az emberiség, mind pedig az egyén vonatkozásában épp a kezdetekben jelölte meg az „aranykort”, az azt követő evolúciót pedig — legalábbis lélektani szempontból — minden baj forrásának tekintette. Önként merül fel a kérdés: vajon miért került át az „aranykor” az evolúció elképzelt végpontjáról épp az evolúció előtti kezdőponthoz? A válasz Freud módszertani alapállásából következik: azért, mert a mítoszok így tanítják. S valóban így tanítják. Az újabb vallástörténeti irodalom szerint szinte minden nép mítosza számon tartja a történeti idő előtti „paradicsomi állapotot” vagy „aranykort”, aminek azután valamilyen sorsdöntő esemény következtében vége szakadt. Éppen ezért, az archaikus ember periodikusan kilépett az egy irányban pergő történeti időből és a Kezdetek szent idejét, a Teremtés idejét, vagy ha úgy tetszik, az „aranykorban” történt eseményeket idézte fel. Illetve nemcsak, hogy felidézte, hanem rituálisan meg is élte: vallási szertartásaiban eljátszotta mindazt, amit mítoszai a szent Kezdetekről meséltek. Így gyógyította ki magát azokból a traumákból, melyeket a profán történeti időben való létezés eredményezett.

Nem lehet azonban eléggé hangsúlyozni, hogy ez az általános modellel az archaikus időkben elsősorban kollektív szinten funkcionált: egy-egy közösségben elvileg mindenki ugyanazt a szent Kezdetet élte át, és mindenki számára ugyanazok a mitológiai történetek voltak a profán történeti élet utánzásra érdemes szent prototípusai. Freudot azonban a gyógyulásnak nem a kollektív, hanem az egyéni módja érdekelte. Éppen ezért az elmondottakat analógiásan lefordította az egyéni élet szintjére. Az ember életében így lett a kollektív aranykor megfelelője mindenekelőtt a magzati állapot, az első nagyobb trauma oka a csecsemőnek az anyamellről való elválasztása, a gyógyulás feltétele pedig az egész folyamat képzeletbeli átélése.

A végtelen evolúcióról szóló 19. századi tudományos hittan számára mindez olyan nevetséges volt, hogy komoly ember még vicclapban sem szívesen olvasott a magzati állapotnak és az aranykornak az azonosításáról vagy az embernek az anyaméhbe való visszavágyódásáról. Mindez azonban csak addig tarthatott, míg a vallástörténészek minden kétséget kizáróan be nem bizonyították, hogy az archaikus ember nemcsak a kollektív lelki gyógyulásról tudott, hanem annak egyéni változatairól

is. Ráadásul ezek az egyéni gyógytechnikák bámulatos hasonlóságot mutatnak a pszichoanalitikus technikával. Először is mindegyük arra a föltételezésre épül, ami Freudnak is a kiindulópontja volt: az „aranykor” vagy az úgynevezett „paradicsomi állapot” azonos az embrionális állapottal. Éppen ezért az embernek valamilyen módon ebbe az állapotba kell visszatérnie, hogy szellemileg újjászülessen. De nem mindegy, hogyan tér vissza, mert az ősi eredetű gyógytechnikák és a pszichoanalízis sikerének is ugyanaz a föltétele: nem elég, hogy az ember intellektuális úton, tehát az agyával idézze fel a kezdeteket, hanem ezt lehetőleg egész lényével kell megtennie.

Most pedig nézzünk néhány példát. Brandt egy ausztrál törzs beavatási szertartásában fedezte fel, hogy az a kalitka, amelybe a beavatásra váró fiatalembert napokra bezárják, olyan alakú, mint az anyaméh. A jelölt csak azután válik a közösség egyenrangú tagjává, miután a kalitkába zárva lelkileg megtisztul, vagyis miután szimbolikusan átéli a magzati állapotot, majd pedig újjászületik. Mircea, Eliade Kínában figyelt fel egy nagyon hasonló jelenségre. Az úgynevezett „embrionális légzésről” van szó, aminek a taoizmus különös jelentőséget tulajdonít. A beavatásra váró személy lelkileg úgy tisztul meg, hogy az embrióhoz hasonlóan, zárt körben lélegezve próbálja meg felidézni azt a vérkeringést, ami a foetus és az anya között áll fenn. E beavatási szertartás értelmét az embrionális légzés ősrégi „kézikönyve” árulja el: „Visszatérve az alapokhoz — olvashatjuk bevezetőjében —, visszatérve a kezdethez, az öregség elúztatik: visszatérsz az embrionális állapotba.” És végül a tradicionális indiai gyógyászatról sem illik megfeledkezni. Az idős, kimerült embereket Indiában még ma is méh alakú gödörbe ássák, hogy azután néhány nappal később úgymond a Földanya méhéből szülessenek újjá. Természetesen megfiatalodva, testi és lelki egészségben.

Azt hiszem, fölösleges tovább szaporítani a példákat: az említettek is elég jól szemléltetik a pszichoanalitikus technika és az úgynevezett „primitív” gyógytechnikák közötti párhuzamot. A párhuzam azonban — mint általában — szerencsére itt sem csupa hasonlóságokból áll. Számomra a legizgatóbb különbség az, hogy míg Freudot olvasva a lelki zavarok egész tömegével találkozunk, melyek között egyáltalán nem könnyű eligazodni, a primitív gyógytechnikákról szóló irodalomban furcsa módon épp a legfontosabb hiányzik: a lelki betegség. Akármilyen figyelmesen tanulmányozzuk is őket, a lelki beteget hiába keressük. Ezeket a gyógytechnikákat — ha egyáltalán jogos így nevezni őket — leginkább beavatási szertartásokban alkalmazták: segítségükkel mentették át az embert a zavaros serdülőkorból az érett felnőttkorba, az anyaméhbe utalt aggastyánoknak pedig, úgy látszik, az volt a legnagyobb bajuk, hogy öregek voltak.

Az elmondottak után felmerül a kérdés: lehetséges-e, hogy a legrégebbi időkben nem létezett lelki betegség, vagy ahogy mondani szokás,

mindenki normális volt? Lehetséges-e, hogy egészséges emberek gyógyítására találtak ki gyógytechnikákat? A kérdésekre nyilván lehetetlen definitív választ adni, közvetett úton találgatni azonban lehet. Két egymásnak ellentmondó lehetőségre szeretném fölhívni a figyelmet. Az első egy statisztikai adatra épül. Az amerikai pszichiáterek 1975. évi kongresszusán a következőket közölték: 1859-ben egy őrültre 533 normális jutott; 1897-re az egy őrültre eső normálisok száma 320-ra csökkent, 1926-ban 150-re, 1945-ben pedig egy elmebetegre már csak 100 normális jutott. Az őrültek számának növekvő tendenciája alapján kiszámították, hogy 2138-ban a világ összes embere elmebeteg lesz — beleértve természetesen a pszichiátereket is. Ha ezt az egészet komolyan vesszük — ami egyébként nem könnyű —, időrendben hátrafelé haladva az elmebetegek számának olyan hirtelen csökkenő tendenciáját állapíthatjuk meg, hogy eszerint mire az archaikus korhoz érünk, minden számítás szerint el kell fogyniuk az őrülteknek. Miután azonban az ilyen számítások mindig rendkívül gyanúsak, érdemes kipróbálni egy másik közvetett lehetőséget. Képzeljük el, hogy egy archaikus átlagember fölkeres egy modern pszichológust — legyen az akár Freud —, és elmondja neki, hogyan látja ő a világot. Miután ezt Mircea Eliade, az archaikus ember egyik legnagyobb modern ismerője már előttünk megpróbálta elképzelni, azt hiszem, leghelyesebb, ha az ő véleményéből idézünk: (az archaikus embernek) „az a vágya, hogy szabályos időközönként visszamenjen, az az erőfeszítése, hogy egy mitikus helyzetet visszaállítson oda, ahol a kezdetben volt, ami a mai ember szemében elviselhetetlennek és megalázónak tűnhet. Egy ilyen nosztalgia elkerülhetetlenül korlátozott számú cselekedetek és viselkedésformák állandó ismétléséhez vezet. Bizonyos fokig még az is elmondható, hogy a vallásos ember, különösen a primitív társadalmakban, nem más, mint az örök visszatérés mítoszától megbénított ember. A mai pszichológus egy ilyenfajta magatartásban legszívesebben mindenféle új dolog kockázata miatti szorongást, egy hiteles történeti létért vállalt felelősség elutasítását (...) látná.” Vagyis: a modern pszichológus minden személyes rosszindulat nélkül írhatná rá archaikus emberünk kartonjára azt az antipszichiátria óta hírhedt megjegyzést, amellyel a modern korban egyáltalán nem nehéz elmeógyógyintézetbe kerülni: „nehezen alkalmazkodó”, vagy egészségesebb esetben: „alkalmazkodásra képtelen”.